

RESULTATS PRELIMINARS DE LA PRIMERA CAMPANYA D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE MONTSORIU

(Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva)

A. Bosch, J. Barris, F. Burjachs, J. M. Llorens, M. Mataró,
E. Pagès, J. M. Rueda, S. Tort

Introducció

El mes d'agost de 1983 s'inicià la primera campanya d'excavacions arqueològiques al castell de Montsoriu. La finalitat d'aquesta (i de properes campanyes) és obtenir dades per a l'estudi del model de poblament medieval de les valls d'Arbúcies i Breda. L'assentament medieval en aquestes contrades es produí d'una manera espontània durant la repoblació del segle IX, afavorit pel sistema d'aprisions. De mica en mica seria sancionat per l'establiment d'esglésies, del castell i torres de guaita i, finalment per la fundació del monestir de Sant Salvador de Breda el 1038 (Llorens et alii 1982).

El castell de Montsoriu

a) Situació geogràfica

El castell de Montsoriu s'aixeca sobre un turó aïllat de 640 m d'alçada s.n.m., en els primers contraforts del Montseny. El turó es troba vorejat pel torrent de la Geneta al nord, per la riera d'Arbúcies al nord i a l'est, i pel Repiaix al sud.

Aquesta ubicació privilegiada que li permet el domini de les valls d'Arbúcies i Breda, està íntimament relacionada amb el sancionament de l'acció repobladora que esmentàvem abans.

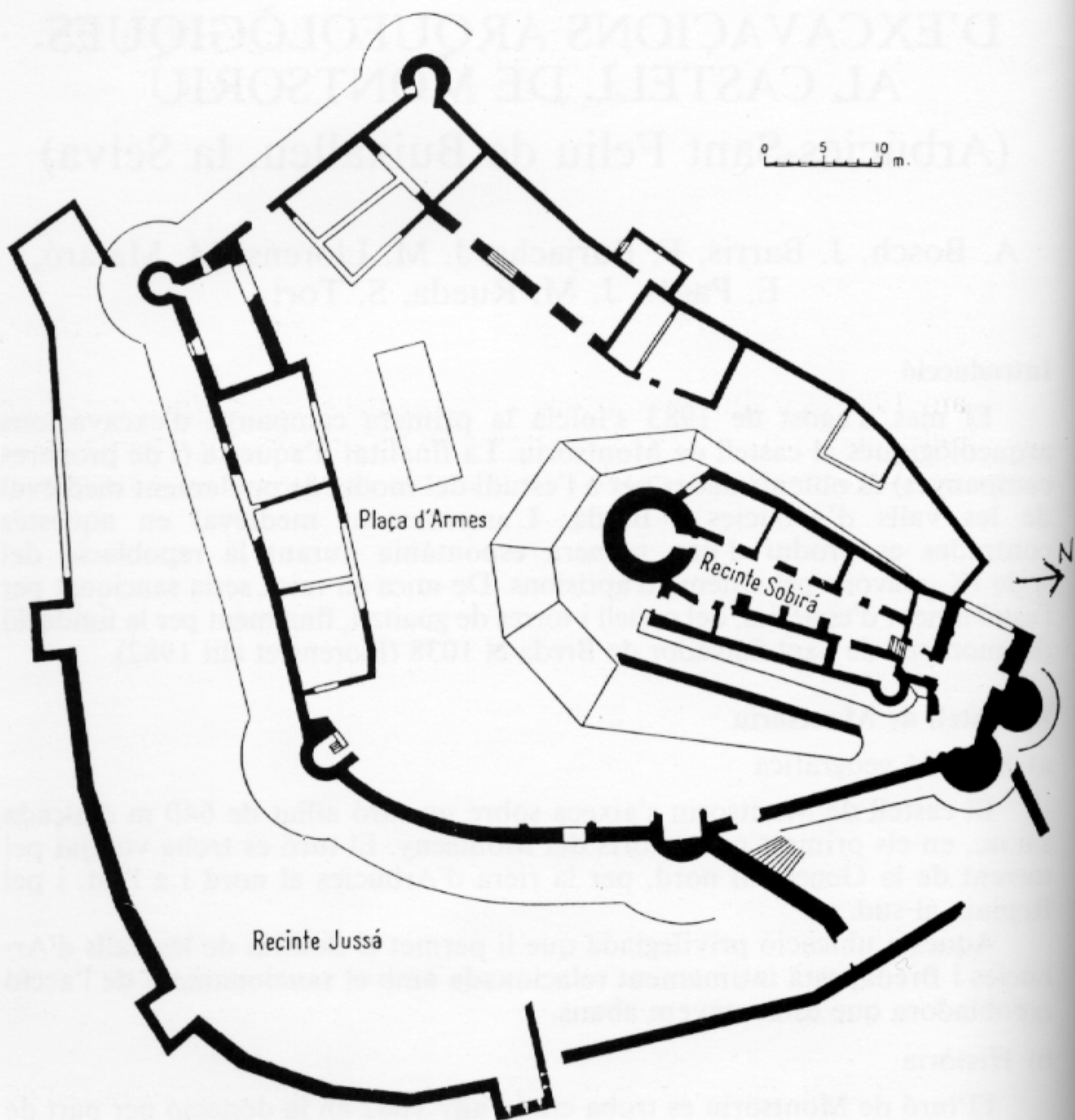
b) Història

El turó de Montsoriu es troba citat l'any 1002 en la donació per part de Giscafred, al monestir de Sant Cugat del Vallès, d'un alou situat a Montsoriu, Riells i Arbúcies: *Locum qui dicitur Monte Suriz*¹. L'any 1011 es parla d'un *Amati Monte Soricensis*, Amat de Montsoriu, pare d'Ermessenda².

Ermessenda, que era pubilla del senyoriu de Montsoriu i del vescomtat de Girona, es casà amb Guerau de Cabrera. Ambdós fundaren el monestir de Breda l'any 1038³. Amb llur fill, Ponç de Cabrera, que assistí a la consagració de l'església del monestir l'any 1068⁴, varen romandre units els senyorius de Montsoriu i Cabrera.

El castell fou progressivament abandonat a partir de finals del segle XV, acabada la Guerra dels Remences, esdevenint un refugi per a pastors i altra gent⁵.

c) Descripció de la fortalesa (lám. I)

Plànol del castell de Montsoriu

LÀMINA I

El castell està format per tres recintes. El més exterior, el jussà, no tanca tot el castell i està flanquejat per quatre torres quadrades. El segon clos, el del mig, amb sis torres cilíndriques i una quadrada, amb el corresponent pas de ronda. En aquest recinte hi trobem la plaça d'armes, a la qual donen les dependències de la guarnició, la capella, la cisterna i altres cambres. Al bell mig del turó i a la part més enlairada hi trobem el recinte sobirà o part noble, amb la torre de l'homenatge i diferents cambres, probablement amb pis. Finalment, en una altra elevació del mateix turó hi ha una torre anomenada de les Bruixes o del Polvorí, que domina la vall d'Arbúcies.

Aquesta torre està unida al castell per dos panys de muralla que delimiten un nou clos emmurallat més o menys trapezial entre el castell i l'esmentada torre. Aquest recinte resta separat del castell i la torre per dos fossats. Les excavacions arqueològiques testimonien que aquesta zona estava ocupada per un poblat annex al castell.

d) Història de les recerques

Les primeres notícies de troballes arqueològiques a Montsoriu que es tenen són de 1952. En aquesta data, Lluís Pericot i Miquel Oliva publicaren la troballa de ceràmiques ibero-romanes en els vessants del turó del castell⁶.

L'any 1980 es realitzà una prospecció a la zona exterior, dins del recinte emmurallat que uneix el castell a la torre de les Bruixes. En aquesta prospecció es va trobar una llar medieval inclosa dins d'una potència estratigràfica d'almenys 2 m (Barris et alii 1981).

Donada la importància del poblament medieval de la zona, l'excavació de Montsoriu ens pot aportar dades sobre aquest poblament que s'inicià amb la repoblació del segle IX, ben documentat a les parròquies del voltant (Llorens et alii 1982). Darrerament, la troballa de pintures romàniques a Sant Pere Desplà (Arbúcies) n'ha confirmat la importància.

La campanya de 1983

La primera campanya d'excavacions (1983) volia esbrinar les possibilitats del jaciment i, donat que presenta unes zones clarament definides, decidírem obrir tres cales en els indrets més significatius. Així, una es va fer a l'interior del castell, concretament a la capella, per veure si el reompliment del seu fonament ens aportaria dades cronològiques d'interès per a datar la construcció. Una segona cala es realitzà en el fossat del castell per tenir una estratigrafia d'abocament completa. Per altra banda, el fossat constitueix una unitat reduïda que es pot excavar en la seva totalitat. Finalment, vam obrir una tercera cala al mateix indret on es féu la prospecció de 1980, donat que contemplàvem la possibilitat de l'existència d'un poblat a redós del castell.

a) Anàlisi de les cales

a.1. Capella

Es netejà la runa provinent de l'esllavissament del sostre i les parets i la massa vegetal que la cobria. Aquesta runa estava formada per teules, pedres, morter i argamassa de construcció i en alguns punts assolí una alçada de 2 m per sobre del paviment de l'església. Hi aparegué molt poc material.

Per sota de la capa de runa aparegué un paviment d'*opus signinum* que en algunes zones estava reventat. Això permeté de veure, abans de continuar l'excavació, que tenia una capa de preparació formada per un llit de pedres petites i morter de calç i sorra. Paviment i preparació tenien un gruix aproximat d'uns 20 cm.

En netejar la runa es descobrí la porta d'entrada a la capella, amb un esglaó cap a l'interior. En una de les parets frontals de la nau hi quedaven restes d'un revestiment de morter de calç i sorra, sostingut a nivell de paviment per un sòcol de rajoles rectangulars disposades horitzontalment, alguna de les quals presentava una mena de decoració incisa.

La capella està adossada al segon recinte emmurallat del castell, el qual forma una de les parets laterals. Tocant a la muralla, el paviment apareixia més elevat que a la resta de l'habitació on es veia lleugerament còncav. S'aixecà part del paviment, aprofitant un forat fet per clandestins, obrint-se una cala de 2,5 × 2,5 m. Aleshores es veié que el desnivell era degut al fet que reposava directament sobre un reforçament intern de la muralla en forma d'escaló, mentre que a la resta de la capella ho feia sobre la massa de sediment.

Aquest sediment, segons el que es desprèn de la disposició de les restes arqueològiques i de llur tipologia, correspon a un potent nivell de reompliment. Estava format per una barreja de terra, restes d'argamassa de construcció i algunes bosses de sorra sense cap distribució estratigràfica identificable.

El material que s'hi trobà era uniforme des del començament fins al punt on s'hagué de deixar (aproximadament 1,80 m de fondària des del paviment): ceràmiques grises, gran abundància de restes de fauna i ictiofauna, alguns objectes metàl·lics (agulles i fragments de bronze i claus de ferro). L'únic element datable, la ceràmica decorada en verd i manganès (finals segle XIII-començaments segle XV), tot aparegué barrejat i sense cap mena de connexió. Destaquem la troballa de quatre daus d'os en perfecte estat de conservació.

Podem considerar, doncs, que és un reompliment per tal d'anivellar el sòl i poder assentar la capella al mateix nivell que la part interior del recinte del castell. De moment, no és possible determinar la fondària d'aquest nivell, peròensem que pot ser considerable, donat que no es notava cap mena de diferenciació de terres ni variacions significatives en els tipus i disposició dels materials arqueològics.

a.2. Fossat

El fossat correspon a l'exterior d'una part del segon clos. S'hi obrí una cala de 2×3 m en el centre, arribant provisionalment a una fondària de 2 m. Hom hi pot observar una sedimentació d'abocament que deixa entreveure estratigrafia: així, després d'uns primers nivells amb enderrocament de pedres escairades, provinents de la muralla, segueix un nivell amb calç i, per dessota, altres nivells d'abocament amb gran quantitat de restes de fauna.

Els materials ceràmics són rics en fragments de peces vidriades, predomina el blau sobre fons blanc i/o rosat (segle XV) en els primers nivells, i el verd i manganès en els nivells mitjos i inferiors. En aquests darrers la ceràmica vidriada esdevé escassa enfront de la grisa medieval, entre la qual apareixen les decoracions ondulades, conegudes d'ençà del segle XII. Dos fragments de reflexos metàl·lics molt deteriorats dels nivells superiors podrien correspondre al segle XVI.

Quant a metalls, trobem: 8 puntes de sageta tubular amb l'extrem piramidal, normalment aixafat, 2 agulles de cap de bronze, un bon nombre de claus de ferro de diferents tipus i altres ferros i bronzes indeterminables.

Les restes de fauna són molt riques i abundoses i ens poden furnir informació sobre els costums alimentaris dels habitants. Assenyalarem la gran quantitat d'animals carnívors. Entre els domèstics són importants el bou, el porc i els ovicàprids.

a.3. Cala exterior

La zona exterior presenta una fortificació de forma aproximadament trapezial, molt allargada, que uneix la torre de les Bruixes, de forma quadrada, amb el segon recinte del castell, davant de dues torres cilíndriques de les quals està separada per una vall. En el pany sud-est d'aquesta fortificació es conserven restes d'una possible torre quadrangular. La torre de les Bruixes està també separada d'aquest recinte per un petit fossat.

La cala (2×3 m) s'obrí prop de la torre de les Bruixes, a l'indret on s'havia fet la prospecció de 1980. Netejada la zona i descoberta la capa húmica, començà a sortir un nivell de teules al sector sud-est, on hi havia també la llar localitzada el 1980. En continuar l'excavació sortí immediatament una paret, orientada aproximadament en el sentit dels panys de muralla del recinte i transversal a la cala. És evident que aquest sector, per les teules i la llar, correspon a l'interior d'un habitatge. En el sector nord hi trobem una zona en contacte amb la paret amb gran quantitat de pedres caigudes, i una altra, coberta amb pedruscall, que no hi sembla relacionada. En aquest sector no hi ha pany de muralla i, en canvi, es veu la roca mare possiblement retallada i escairada.

Els materials no permeten d'afinar, per ara, la cronologia: les ceràmiques són d'ús domèstic, totes elles grises i la majoria cremades; entre els metalls determinables cal destacar una ferradura i claus; n'hi ha d'altres no determinables. Com a únics elements datables tenim dues monedes d'argent: un doblenc de Jaume I i una moneda de tern de Jaume II, ambdues encunyades a Barcelona.

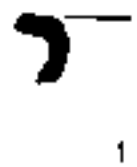
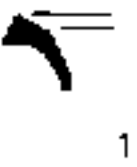
	1	2	3	4		5		8	9
BO	 1								
CO	 13		 3						 3
C1	 6					 1			
FO	 1						 1		
n.c.	 1								

Fig. 1: EXTERIOR. Tipologia vores grises

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
BO	 1								
CO	 3		 1						
C1	 2								
DO			 2		 1				
D1								 2	

Fig. 2: CAPELLA. Tipologia vores grises

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
CO	 4	 1							
C1	 1								
DO	 2								
D2							 1		
n.c.	 1	 1							

Fig. 3: FOSSAT. Tipologia vores grises

	A	B	C
11			
12			
13			

Fig. 1: Tipologia bases grises

	A	B	C
12			
13			
41			
42			
62			

Fig. 2: Tipologia bases vidriades

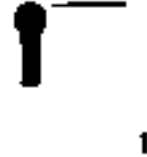
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
B0									
B1									
D0									
F0									
I0									

Fig. 3: Tipologia vores vidriades

Aproximació a l'estudi dels materials

En aquests moments els materials recuperats en la campanya de 1983 estan en procés de restauració i estudi. És per això que només farem una aproximació a la ceràmica grisa, donat que els metalls estan en laboratori i encara no és possible d'estudiar-los amb detall i s'està avançant en la identificació i anàlisi de les restes de fauna.

a) Tipologia de formes

Per a l'estudi tipològic de les ceràmiques, especialment de les grises, hem aplicat la tipologia analítica per a ceràmiques fetes a mà de Py i Dedet (Py-Dedet 1975) amb uns primers resultats que fan pensar que aquest sistema de classificació, degudament adaptat, pot jugar un paper important en les anàlisis ceràmiques si és aplicat de forma sistemàtica⁷.

El nombre de fragments de ceràmica amb forma és limitat, però ja es poden entreveure, mancats com estem de moment de punts de referència, unes primeres característiques:

- Ceràmiques grises: vores: 51; bases: 6.
- Ceràmiques vidriades: vores: 8; bases: 9.
- Formes identificables: Plat amb decoració blava sobre fons rosat (segle XV). Tapadora de ceràmica grisa.

Per a obtenir més informació, les vores grises (17 varietats en total) s'han distribuït per cales, mentre que les bases grises i les vores i bases vidriades s'han analitzat conjuntament, donada llur escassa proporció (láms. II i III).

Pel que fa a les vores grises, tenim que hi ha dues variants que presenten un nombre destacat d'efectius i que es repeteixen en els tres sectors excavats: CO1, 20 fragments i C11, 9 fragments. Corresponen, respectivament, a vores secants amb perfil exterior arrodonit convex, exvasades cap a l'exterior, llavi arrodonit i sense acanalats interns (CO1) i a vores secants amb perfil arrodonit convex, exvasades cap a l'exterior, llavi arrodonit amb un acanalat o aplanament a l'interior (C11).

Les altres variants presents són, pel que fa a nombre d'efectius (entre 1 i 3) molt uniformes i poc significatives de moment. Només tres tipus no es poden incloure dins de la tipologia base. Les bases es redueixen a només tres variants.

Pel que respecta a les ceràmiques vidriades, veiem major varietat de bases i més uniformitat en les vores (lám. III, figs. 2 i 3).

Val a dir que l'aplicació d'aquesta tipologia no s'ha assajat encara en arqueologia medieval. Sembla, però, que degudament modificada, si s'escau, pot ser de gran valor a l'hora de detectar de forma analítica diferències entre tallers de fabricació i períodes cronològics diversos. La seva aplicació, per altra banda, facilitaria la comparació de materials de diversos jaciments, especialment quant a les ceràmiques grises, que presenten una més gran similitud amb les ceràmiques a mà, per a les quals fou pensada originalment.

b) Decoracions

Pel que respecta a les decoracions sobre ceràmica grisa, hem detectat un total de quatre variants:

- Cordó imprès.
- Incisió lineal (entre 1 i 6 paral·leles).
- Incisions ondulades, senzilles o dobles.
- Incisió lineal combinada amb incisió ondulada.

Quant a les ceràmiques vidriades decorades, remarcar les de verd i manganès, especialment per al segle XIV i les de blau sobre blanc i/o rosat del segle XV. Només hi ha dos fragments de reflexos metàl·lics molt deteriorats, segurament del segle XVI.

c) Altres formes

En el lot de materials ceràmics hi ha algunes formes, no incloses dins la tipologia de vores i bases, que cal remarcar. Entre la ceràmica grisa, a part de la tapadora ja esmentada destaquen dues nanses amb un apèndix cònic a l'espatlla, que recorden formes de ceràmica a mà de períodes més reculats, sense, però, que hi tinguin cap mena de relació (nanses amb apèndix de botó del bronze mitjà i final) i entre les vidriades assenyalen la presència de la vora d'un vaset vidriat blanc amb vessador.

d) Altres materials

És digna de ressaltar la presència, en bona quantitat, de peces discoidals retallades sobre fragments de ceràmica o sobre pedra.

Conclusions

Tot i que l'estudi dels materials està en procés de realització, ja podem avançar unes primeres conclusions de caire cronològic per a les cales.

1) *Capella*. Quant a l'arquitectura s'observen dues etapes: una de romànica (finestra de mig punt a la paret oest). Aquesta paret, així com l'orientada a l'est, que limiten l'església en sentit longitudinal, presenta una elevació per damunt del teulat romànic, que ja correspondria a la remodelació gòtica, de la qual en queda una finestra ojival en el pany de la muralla sud. Aquesta remodelació seria contemporània *grosso modo* del paviment i del nivell de reompliment que es detectà en l'excavació.

La ceràmica decorada en verd i manganès (finals del segle XII començaments del XV) data aquesta renovació, en conjunt, dins del segle XIV. Aquesta cronologia aproximativa és corroborada pel paral·lisme entre la finestra ojival de la capella de Montsoriu i les de l'absis de l'església del monestir de Sant Salvador de Breda, que corresponen, amb data recolzada documentalment, al primer terç del segle XIV.

2) *Fossat*. La seqüència de la ceràmica del fossat permet distingir, si més no, dos períodes: segle XV, determinat per la ceràmica amb decoració blava dels nivells superiors, i finals del XIII segle XIV per la de verd i manganès. Atenent que, a la fondària on s'hagué de deixar la cala es feia més abundosa la grisa i disminuïa la de verd i manganès, podem preveure nivells més antics.

3) *Cala exterior*. La ceràmica vidriada sense decoració, molt poc abundant, no permet afinar cronologies. El percentatge de la grisa és aclaparadorament superior. Les monedes daten *a priori* l'habitatge entre el segle XIII i el primer quart del XIV. Ara bé, no es pot determinar amb precisió en tant que l'ús d'un tipus de moneda determinat no acabada per força en morir el rei que l'encunyà. La de Jaume I aparegué a una fondària superior a la de Jaume II, que es localitzà al nivell de teules que marca la destrucció de l'habitatge.

Ara cal esperar que futures campanyes d'excavació ens puguin permetre donar resposta als interrogants que aquesta ens ha plantejat i als que sortiran, ben segur, a mida que l'estudi dels materials es vagi fent més complet. Que aquests primers resultats, tot i ser preliminars i totalment provisionals, serveixin per a fer palesa la importància arqueològica de Montsoriu i perquè tots, cadascun dins de les seves possibilitats, prenguem consciència que cal evitar com sigui la progressiva destrucció a què es veu sotmès el castell i el conjunt arqueològic que guarda.

NOTES

1. Rius 1946, vol. II, núm. 363 del Cartulari de Sant Cugat del Vallès.
2. Rius 1946, vol. II, pp. 81-83; Sobrequés et alii 1973.
3. Coll 1971, p. 15.
4. Coll 1971, p. 16.
5. En espera d'una obra de J. Coll sobre el castell, actualment en preparació, cf., per a més detalls històrics, Dalmau (ed.) 1971, vol. III, pp. 338-352.
6. Pericot-Oliva 1952, p. 361.
7. Per a una explicació detallada d'aquesta tipologia, cf. Py-Dedet 1975, especialment pp. 13-31 i 63-65.

BIBLIOGRAFIA

- BARRIS, J.; BURJACHS, F.; BOVER, A.; LLORENS, J. M.; RUEDA, J. M. (1981). «Estudi de l'estratigrafia medieval del castell de Montsoriu», *Estudi General*, Miscel·lània Commemorativa del Desè Aniversari del Col·legi Universitari de Girona, núm. 1, vol. I, pp. 69-80.
- COLL, J. (1971) *Breda històrica i actual*, col·lecció Monografies Locals, sèrie B, núm. 3, Granollers, ed. Montblanc
- DALMAU, R. (ed.) (1971). *Els castells de Catalunya*, vol. III, pp. 338-352, R. Dalmau editor, Barcelona.
- LLORENS, J. M.; MATARÓ, M.; RUEDA, J. M. (1982). *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*, Barcelona, Departament Adjunt a la Presidència.
- PERICOT, Ll.; OLIVA, M. (1952). «Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en 1952». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. VII, p. 361.
- PY, M.; DEDET, B. (1975). *Classification de la céramique non tournée protohistorique du languedoc méditerranéen*, *Revue Archeologique de Narbonnaise*, supl. 4.
- RIUS, J. (ed.) (1946). *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*, vol. II, Barcelona CSIC, Escuela de Estudios Medievales.
- SOBREQUÉS, S.; PONS, J. M.; FLUVIÀ, A. (1973). «Cabrera», *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. IV, pp. 65-69.